

## **БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

---

УДК 343.545

*Небитов Андрій Анатолійович* –  
кандидат юридичних наук,  
здобувач кафедри кримінології  
та кримінально-виконавчого права  
Національної академії внутрішніх  
справ

### **Концептуальні засади кримінально-правової характеристики сексуальної експлуатації**

*Досліджено концептуальні засади та елементи кримінально-правової характеристики сексуальної експлуатації. Розкрито зміст терміна «сексуальна експлуатація» та встановлено форми цього явища.*

**Ключові слова:** сексуальна експлуатація; злочини, пов'язані із сексуальною експлуатацією; порнографічні предмети; місця розпусти; звідництво; сутенерство.

Однією з найбільш аморальних і небезпечних категорій кримінальних правопорушень проти моральності є сексуальна експлуатація, адже вона посягає на засади суспільної моральності у сфері статевих стосунків, призводить до поширення розпусти й аморальності в задоволенні статевих потреб людей. Досить часто до неї вдаються з метою одержання прибутку, інколи вона передбачає залучення неповнолітніх чи паралельне вчинення інших злочинів.

Дослідження кримінально-правової характеристики сексуальної експлуатації варто розпочати зі з'ясування змісту термінів «кримінально-правова характеристика» та «сексуальна експлуатація».

Кримінально-правова характеристика злочинів є малодослідженою категорією. Серед відомих її концепцій [1] найбільш ґрунтовною вважаємо ту, яку запропонував

А. А. Вознюк, оскільки вона включає елементи, необхідні для правильної кваліфікації злочинів, зокрема: склад злочину; кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки злочину; характер (вид і розмір) покарання за злочин; спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності або обставини, що виключають злочинність діяння [2, с. 155]. Отже, кримінально-правова характеристика сексуальної експлуатації повинна охоплювати аналіз відповідних складів злочинів, їх кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, характеру (вид і розмір) покарання за їх учинення, а також вивчення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності або обставин, що виключають злочинність діяння.

З метою з'ясування змісту терміна «сексуальна експлуатація» варто провести семантичний аналіз поняття, що його утворюють.

У тлумачному словнику «експлуатацію» визначено як привласнення одними людьми продуктів праці інших людей або ж як систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин тощо) [3].

Водночас термін «сексуальний» тлумачать як такий, що пов'язаний зі статевими зносинами, викликає сильний чуттєвий потяг; статевий, сексуальний потяг [3].

Звісно, до експлуатації вдаються суто людина або група людей. Водночас експлуатувати можна живих істот, насамперед людей та тварин. Власне експлуатація передбачає використання їх статевих органів.

З усіх положень кримінального законодавства про сексуальну експлуатацію згадується лише в примітці 1 до ст. 149 Кримінального кодексу (КК) України під час тлумачення терміна «експлуатація людини». Відповідно до положень цієї примітки, під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю чи примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, утягнення в злочинну діяльність, використання в збройних конфліктах тощо.

Однак у цьому кримінально-правовому положенні не лише не визначено поняття «сексуальна експлуатація», а й не виокремлено її форми. Буквальне тлумачення цієї примітки дає змогу стверджувати, що до форм сексуальної експлуатації законодавець не відносить, наприклад, використання в порнобізнесі. Однак із такою позицією слід не погодитись, оскільки участь у створенні порнографічних предметів супроводжується не лише оголенням статевих органів, а й статевим актом, розбещенням та іншими діями сексуального характеру, що є, відповідно, сексуальною експлуатацією.

Для більш детального з'ясування змісту терміна «сексуальна експлуатація» необхідно звернутись до положень інших нормативно-правових актів і доктрини кримінального права.

Так, у ст. 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятому резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р., зазначено, що експлуатація в торгівлі людьми включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, схожі на рабство, підневільний стан чи вилучення органів. З огляду на це, однією з форм сексуальної експлуатації є експлуатація проституції інших осіб.

Стаття 34 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. зобов'язує держав-учасниць захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цієї метою держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях усіх необхідних заходів щодо запобігання: а) схилянню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; б) використанню дітей із метою експлуатації в проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці; в) використанню дітей із метою експлуатації в порнографії та порнографічних матеріалах. У цьому документі, крім експлуатації в проституції, виділяють ще й експлуатацію в порнографії.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р., сторони зобов'язуються карати кожного, хто для задоволення похоті іншої особи: 1) умовляє або спокушає з метою схилення до проституції іншу особу, навіть за згодою цієї особи; 2) експлуатує проституцію іншої особи, навіть за згодою цієї особи. У ст. 2 цього документа сторони зобов'язуються також карати кожного, хто: 1) утримує будинок розпусти, управляє ним або свідомо фінансує його чи бере участь у фінансуванні; 2) здає в оренду або винаймає будівлю чи інше місце, або його частину, знаючи, що вони будуть використані з метою проституції третіми особами. У цій Конвенції йдеться ще про одну форму сексуальної експлуатації – створення або утримання місць розпусти.

Таким чином, у міжнародних нормативно-правових актах виокремлюють, насамперед, такі форми сексуальної експлуатації, як експлуатація проституції, використання в порнографії та створення й утримання місць розпусти.

Водночас у теорії кримінального права сексуальну експлуатацію визначають по-різному: використання сексуальних властивостей людини проти її волі, що здійснюється з метою задоволення фізіологічних або психологічних потреб, отримання фінансової або іншої вигоди (М. Ю. Буряк) [4]; використання діяльності дітей щодо задоволення сексуальних потреб третіх осіб із метою отримання прибутку винними особами (І. М. Доляновська) [5]; протиправне й каране використання сексуальності як особливої фізіологічної властивості людини проти її волі для одержання фінансової або іншої вигоди (Ю. П. Смірнов) [6]; одна з форм експлуатації, що полягає у використанні проти волі людини, її фізичних здібностей (можливостей) для задоволення власних сексуальних потреб або потреб іншої особи (осіб) з метою отримання суб'єктом експлуатації фінансової або іншої вигоди (М. О. Ковальова) [7, с. 10]; практика, коли певна особа отримує сексуальне задоволення, фінансовий прибуток шляхом використання або експлуатації сексуальності іншої особи з порушенням прав людини, зокрема права на гідність, рівність, самостійність, нормальний фізичний і психологічний стан,

у результаті торгівлі, секс-туризму, торгівлі «нареченими по пошті», порнографії, оголення, побиття, гвалтування і сексуальних домагань (Ю. С. Нагачевська) [8]; вид експлуатації, коли певна особа отримує сексуальне задоволення, фінансові прибутки чи покращення свого становища шляхом використання чи експлуатації сексуальності іншої особи через порушення прав людини, таких, як право на гідність, рівність, самостійність, фізичний і психічний добробут (Н. В. Плахотнюк) [9, с. 13]; вид експлуатації праці особи у сфері проституції, під якою слід розуміти надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або в суміжних сферах (у сфері розпутних дій із дітьми, надання разових сексуальних послуг ув'язненим та деяким іншим особам, співжиття з метою систематичного отримання сексуального задоволення тощо), незалежно від того, чи дозволений у тій чи іншій країні чи її окремих місцевостях цей вид діяльності [10, с. 15]; використання особою іншої людини з метою отримання прибутку для задоволення сексуальних потреб третіх осіб, а також для примусового задоволення власних сексуальних потреб [11].

Сексуальна експлуатація здебільшого спрямована на одержання прибутку. Водночас, на нашу думку, отримання прибутку не слід визнавати однією з обов'язкових ознак сексуальної експлуатації, оскільки таке обмеження не дає змоги притягнути до кримінальної відповідальності осіб за протиправні діяння, пов'язані із сексуальною експлуатацією, що не мають на меті одержання прибутку або в разі недоведення цієї мети. Таким чином, сексуальна експлуатація здійснюється як для одержання прибутку, так і з метою задоволення сексуальних потреб.

Отже, її можна визначити як використання сексуальних послуг чи сексуальності іншої особи з її згоди чи проти її волі з метою одержання прибутку або задоволення сексуальних потреб третіх осіб чи власних сексуальних потреб.

Кримінально-правовими ознаками сексуальної експлуатації слід уважати: використання сексуальних послуг чи сексуальності іншої особи; здійснення її зі згоди особи, яку експлуатують чи проти її волі; мету одержання прибутку, або задоволення сексуальних потреб третіх осіб, або власних сексуальних потреб.

Серед форм сексуальної експлуатації вчені виділяють: дитячу проституцію, торгівлю дітьми, дитячу порнографію, ранній шлюб і дитячий сексуальний туризм (О. В. Швед) [12, с. 12]; усі випадки задоволення сексуальних потреб третіх осіб, під час яких прибуток від такої діяльності потерпілої особи отримують винні особи (І. М. Доляновська) [13]; торгівлю людьми, работоргівлю, учинені з метою подібного використання жертв злочинів, використання заняття проституцією іншими особами, залучення неповнолітніх для використання у видовищних заходах порнографічного характеру (Ю. П. Смірнов) [6]; примушування або втягнення в заняття проституцією чи у створення порнографії, використання малолітньої дитини в жебрацтві, примусову працю, незаконну трансплантацію органів або насильницьке донорство (А. М. Орлеан) [14, с. 345].

До найбільш небезпечних форм сексуальної експлуатації слід також включити: примусовий оральний, вагінальний чи анальний секс; групове зґвалтування; статеві стосунки неприродним способом; примушення займатися проституцією, неможливість контролювати кількість приймання клієнтів; змушення до незахищених статевих контактів та контактів без використання лубрикантів; небажана вагітність, примусовий аборт, кримінальний аборт; сексуальне приниження, примусове оголення; присилування до неправильного прийому контрацептивних засобів; неможливість впливати на обставини та форми статевих контактів.

Водночас у межах кримінального законодавства до сексуальної експлуатації належать протиправні діяння, пов'язані з проституцією, утриманням місць розпусти, звідництвом, сутенерством, порнографією та іншими подібними протиправними діяннями.

Визначення сексуальної експлуатації слід закріпити в примітці до ст. 149 КК України поряд з іншими видами експлуатації людини. Сексуальна експлуатація повинна передбачати такі її форми, як проституція, утримання місць розпусти, звідництво, сутенерство, порнографія та інші подібні протиправні діяння. Тобто вона має охоплювати як злочини, так й інші правопорушення, зокрема адміністративні проступки.

У КК України існує низка суспільно небезпечних діянь, які можна віднести до сексуальної експлуатації особи. Це, насамперед, злочини, пов'язані з використанням певними особами інших осіб із сексуальною метою – надання статевого послуг, участь у створенні порнографічних предметів (ст. 301, 302, 303 КК України).

У суспільних відносинах, на які посягають протиправні діяння, що становлять сексуальну експлуатацію, беруть участь три суб'єкти: 1) особа, яка вчиняє злочин сексуально експлуатуючи іншу особу з певною метою, здебільшого для одержання матеріальної вигоди; 2) особа, яку сексуально експлуатують (яка надає сексуальні послуги, бере участь у створенні порнографічних предметів); 3) особа, яка одержує сексуальні послуги, або інші наслідки сексуальної експлуатації.

Отже, злочин учиняє перша категорія осіб відносно другої для задоволення потреб третьої.

До злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією, слід віднести три групи суспільно небезпечних діянь: 1) злочини, що передують сексуальній експлуатації (ст. 149 КК України); 2) злочини, що становлять сексуальну експлуатацію (301, 302, 303 КК України); 3) злочини, пов'язані із сексуальним насильством, а також інші злочини проти статевої свободи та недоторканності особи (152–156 КК України), що супроводжують сексуальну експлуатацію.

Для повного розуміння сутності сексуальної експлуатації слід визначити її місце серед інших видів експлуатації людини, а також здійснити її класифікацію.

У теорії кримінального права виділяють такі види експлуатації людини, як сексуальна, трудова та біологічна [14]. Водночас аналіз примітки до ст. 149 КК України дає змогу виділити й інші види експлуатації людини, зокрема злочинну (використання у вчиненні злочинів) та військову (використання в збройних конфліктах). Таким чином, сексуальна експлуатація людини є одним із різновидів її експлуатації поряд із трудовою, біологічною, злочинною та військовою.

Щодо класифікації А. М. Орлеан зазначає, що залежно від віку суб'єкта протиправного корисливого використання

експлуатацію поділяють на експлуатацію дітей та експлуатацію дорослих; за сферою неправомірного використання суб'єкта – на трудову, сексуальну й біологічну; за способом протиправного впливу на суб'єкта – на насильницьку та ненасильницьку [15, с. 54].

О. В. Швед розмежовує поняття «сексуальна експлуатація дітей» та «комерційна сексуальна експлуатація дітей». На думку цього автора, комерційна сексуальна експлуатація дітей – отримання сутенером, третьою стороною матеріального зиску від сексуальної експлуатації особи, яка не досягла 18 років і розглядається як товар [12, с. 11].

З огляду на це, залежно від способу протиправного впливу на суб'єкта сексуальну експлуатацію можна поділити на насильницьку й ненасильницьку. Водночас в основі поділу сексуальної експлуатації на сексуальну експлуатацію дітей та дорослих (або малолітніх, неповнолітніх і повнолітніх) має бути критерій віку потерпілої особи. Залежно від мети сексуальної експлуатації її можна поділити на таку, що здійснюється з метою одержання прибутку, таку, що здійснюється для задоволення сексуальних потреб, а також змішану.

Таким чином, сексуальна експлуатація – це використання сексуальних послуг чи сексуальності іншої особи з її згоди чи проти її волі з метою одержання прибутку, або задоволення сексуальних потреб третіх осіб або власних сексуальних потреб. Кримінально-правовими ознаками сексуальної експлуатації слід уважати: використання сексуальних послуг чи сексуальності іншої особи; здійснення її зі згоди особи, яку експлуатують, або проти її волі; мету одержання прибутку, або задоволення сексуальних потреб третіх осіб чи власних сексуальних потреб.

Визначення сексуальної експлуатації слід закріпити в примітці до ст. 149 КК України поряд з іншими видами експлуатації людини. Сексуальна експлуатація повинна передбачати такі її форми, як проституція, утримання місць розпусти, звідництво, сутенерство, порнографія та інші подібні протиправні діяння.

У межах кримінально-правової характеристики сексуальної експлуатації слід розглядати ознаки складів злочинів, передбачених ст. 301, 302, 303 КК України, їх кваліфікуючі та



особливо кваліфікуючі ознаки, а також характер (вид і розмір) покарання за ці злочини. Оскільки за злочини, що становлять сексуальну експлуатацію, не передбачено спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, то й зазначені види кримінально-правового заохочення не можуть бути елементом кримінально-правової характеристики цих протиправних діянь.

### ***СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ***

1. Борисов В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В. Борисов, О. Пащенко // Вісник академії правових наук України. – 2005. – № 3 (42). – С. 180–190.
2. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів / А. А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (86). – С. 154–160.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
4. Бурыак М. Ю. Торговля людьми и борьба с ней: криминологические и уголовно-правовые аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бурыак Мария Юрьевна. – Владивосток, 2005. – 246 с.
5. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Доляновська. – К., 2008. – 18 с.
6. Смирнов Ю. П. Уголовная ответственность за сексуальную эксплуатацию других лиц в форме занятия ими проституцией : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Смирнов Юрий Петрович. – М., 2010. – 196 с.
7. Ковалева М. А. Сексуальное насилие и сексуальная эксплуатация: криминологические и уголовно-правовые аспекты, предупреждение : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ковалева Марина Александровна. – СПб., 2006. – 299 с.

8. Нагачевська Ю. С. Кримінально-правова характеристика торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації [Електронний ресурс] / Ю. С. Нагачевська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 4. – С. 241–253. – Режим доступу :

[http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvlduvs\\_2014\\_4\\_27.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvlduvs_2014_4_27.pdf).

9. Плахотнюк Н. В. Міжнародно-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Н. В. Плахотнюк. – К., 2002. – 20 с.

10. Науково-практичний коментар до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, О. М. Литвинова. – К. : Україна, 2013. – 182 с.

11. Протидія торгівлі людьми в Україні : матеріали для практ. використ. працівниками правоохорон. органів та суддями / [Васильєва М. О., Орлеан А. М., Стрекалов Є. Ф. та ін.]. – К. : Тютюкін, 2009. – 112 с.

12. Швед О. В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище: тенденції і шляхи профілактики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Швед Ольга Володимирівна. – Х., 2006. – 20 с.

13. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Доляновська Інна Миколаївна. – К., 2008. – 228 с.

14. Орлеан А. М. Поняття та види експлуатації людини: кримінально-правовий аспект / А. М. Орлеан // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 жовт. 2011 р.). – Х. : Право, 2011. – С. 344–347.

15. Орлеан А. Кримінально-правова охорона людини від сексуальної експлуатації / А. Орлеан // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 4 (24). – С. 52–56.